

Людмила Северин-Мрачковська,
*кандидат філософських наук, доцент кафедри філософії
Київського національного економічного університету
імені Вадима Гетьмана*

ВЗАЄМОВІДНОШЕННЯ МІЖ ЕКОНОМІЧНОЮ ТА ПОЛІТИЧНОЮ СВОБОДАМИ У ПРАЦЯХ М. ФРІДМАНА І Ф. ХАЙЄКА

У статті за працями провідних зарубіжних економістів XX століття М. Фрідмана та Ф. Хайєка розглядається взаємозв'язок між економічною та політичною свободами – проблема, що належить до суміжного проблемного «поля» економічної науки, філософії економіки та політології. Зазначається, що звернення до класичного досвіду аналізу даної проблеми дозволить більш чітко окреслити теоретичні засади економічного та політичного реформування, що наразі відбуваються у нашій країні. Робиться висновок, що проблема взаємозв'язку між економічною та політичною свободами є важливим аспектом більш ширшої філософської проблеми, а саме: проблеми взаємозв'язку економіки й моралі.

Ключові слова: М. Фрідман, Ф. Хайєк, економічна свобода, політична свобода, добровільне співробітництво, уряд.

Наразі українське суспільство, здійснивши свій цивілізаційний вибір на користь західноєвропейських цінностей, за необхідністю перебуває на етапі докорінного реформування своєї політико-економічної сфери. Відтак теоретична спадщина М. Фрідмана та Ф. Хайєка – видатних економістів та філософів XX століття, лауреатів Нобелівської премії з економіки, що є авангардом сучасної західної економічної думки, виступає неоцінним науковим доробком для тих, хто прагне побудувати цивілізоване суспільство – суспільство без корупції, ґрунтоване на політичній свободі, розвинутих ринкових відносинах, вільній економічній ініціативі та здоровій конкуренції.

Здебільшого наукові праці М. Фрідмана та Ф. Хайєка досліджувалися економістами, зокрема, Кубеду Р., Келлаханом Дж., Кларком Дж. Б., Нельсоном Е., Клаусом В., Блаугом М., Кругманом П., Елманом М., Моїсєєвим С. Р., Ілларіоновим А. М., Усоскіним В. М. та іншими. Мета ж даної наукової статті – дослідити політико-філософський аспект наукового доробку згадуваних вище видатних мислителів, а саме: проблему взаємозв'язку економічної та політичної свобод у суспільстві. Осмислення даної проблеми, ознайомлення з конкретними й чіткими рекомендаціями, що містяться у працях М. Фрідмана та Ф. Хайєка, можна сподіватися, дозволять зробити правильні

практичні «кроки» по реалізації програми реформування українського суспільства у сфері політики та економіки.

Дослідження питання взаємовідношення між економічною та політичною свободами посідає важливе місце у науковому доробку М. Фрідмана. На його думку, економічний устрій виступає засобом досягнення політичної свободи, оскільки впливає на концентрацію та роззосередження влади. Економічна організація, яка надає економічну свободу безпосередньо (саме ґрунтований на вільній конкуренції капіталізм) сприяє також примноженню політичної свободи; свобода відділяє економічну владу від політичної і таким чином дозволяє одній слугувати протиположною іншій.¹

Вдаючись до короткого аналізу історичного досвіду людства, для якого, на думку М. Фрідмана, здебільшого були характерними тиранія, під'яремність та принизливість – «типові стани людства», справедливо зауважує, що «західний світ у XIX і на початку XX століть є разючим винятком із тенденції історичного розвитку»². На його глибоке переконання, у даному випадку політична свобода вочевидь прийшла разом із вільним ринком та розвитком капіталістичних установ.

Таким чином, капіталізм у вченні М. Фрідмана постає необхідною умовою політичної свободи, проте все ж недостатньою. Так фашистську Італію та Іспанію, Німеччину декількох періодів за останні 70 років, Японію перед I та II Світовими війнами та царську Росію десятиліть, що передували I Світовій війні, не можна навіть з натяжкою охарактеризувати як політично вільні країни, незважаючи на те, що у кожній з них приватне підприємництво було панівною формою економічної організації, зауважує М. Фрідман. Тому очевидно, робить він висновок, що можна мати капіталістичний за своєю суттю економічний устрій і водночас несвободний устрій політичний³. Проте, на його думку, навіть у цих країнах громадяни володіли набагато більшою свободою, ніж громадяни сучасної тоталітарної держави, на кшталт Росії і нацистської Німеччини, в яких економічний тоталітаризм поєднується з політичним. Навіть у Росії за царя деякі громадяни могли за певних обставин змінити місце роботи без дозволу політичної влади, тому що капіталізм та наявність приватної власності слугували певною протиположною централізованій владі держави.⁴

Взаємовідносини між економічною та політичною свободами складні і ніяким чином не однобічні, зауважує М. Фрідман. Він робить спробу розглянути складну

¹ Фрідман М., Хайек Ф. «О свободе». – Минск: ПОЛИФАКТ-РЕФЕРЕНДУМ, 1990. – С. 9 - 10.

² Там само. – С. 9 - 10.

³ Там само. – С. 10.

⁴ Там само. – С. 10-11.

діалектику їх взаємозв'язку, аналізуючи історію та розвиток філософської думки XIX – XX століть.⁵

Так на початку XIX століття Бентам та філософські радикали були схильні розглядати політичну свободу як засіб досягнення свободи економічної. На їх думку, масам заважають обмеження, що на них накладаються, і якщо політичні реформи надають для більшості населення виборче право, вона зробить, як їй краще, а саме: проголосує за вільну конкуренцію. Певною мірою вони були праві, зауважує Фрідман. Реалізувались значні політичні реформи, а за ними послідували реформи економічні, спрямовані на користь більшої свободи конкуренції. Результатом таких змін в економічному устрої суспільства стало величезне зростання достатку мас.

За торжеством бентамівського лібералізму в Англії XIX століття послідувала реакція у вигляді посилення урядового втручання в економічну сферу, яка і в Англії, і в інших країнах була різко прискорена двома світовими війнами. Розпізнавши у цьому приховану загрозу індивідуалізму, інтелектуальні спадкоємці філософських радикалів – Дайсі, Мізес, Хайек і Саймонс серед багатьох інших – побоювались, що продовження руху до централізованого контролю над економічною діяльністю виявиться «Дорогою до рабства», як назвав Хайек свій проникливий аналіз цього процесу. Вони наголошували на економічній свободі як засобі досягнення свободи політичної.

Події післявоєнного періоду демонструють й інше співвідношення між економічною і політичною свободами: частина країн продемонструвала зворотний поворот економічної політики. Найбільш разючий приклад знову демонструє Англія. Поворотним пунктом виявився урядовий декрет про «контроль над заняттями». Якби його ретельно виконували, закон цей призвів би до централізованого розподілу людей за видами занять. Це настільки йшло урозріз з особистою свободою, що нового закону дотримувалися у мізерній кількості випадків, і протримався він зовсім недовго. Скасування його потягнуло за собою рішучий поворот економічної політики, що характеризувався меншим акцентом на централізовані «плани» і «програми», зняттям багатьох обмежень та більшою опорою на приватний ринок. Подібні політичні зрушення відбулися в більшості демократичних країн.

Такі політичні зрушення М. Фрідман пояснює, загалом, тим, що централізоване планування мало обмежений успіх, а то й зовсім не спромоглося досягти намічених цілей. Цілком ймовірно, зазначає він, що ці зрушення є лише тимчасовою

⁵ Фрідман М., Хайек Ф. «О свободе». – Минск: ПОЛИФАКТ-РЕФЕРЕНДУМ, 1990. – С. 11-12.

перервою в дії колективістської тенденції нашого століття. Якщо це навіть і так, вони ілюструють тісний взаємозв'язок між політичною свободою та економічним устроєм.

Історичний досвід сам по собі ніколи не буває переконливим, розмірковує далі М. Фрідман. Можливо, розширення свободи та розвиток капіталу й ринкових інститутів було випадковим співпадінням? Чому неодмінно між ними має бути взаємозв'язок? Який логічний зв'язок існує між економічною та політичною свободами?

Розглядаючи ці питання, М. Фрідман спочатку пропонує розглянути ринок як пряму компоненту свободи, а потім – опосередкований зв'язок між ринковими відносинами та політичною свободою. Побічним продуктом розгляду буде його спроба окреслити ідеальний економічний устрій вільного суспільства.

Отже, М. Фрідман зазначає, що в принципі існують лише два способи координації економічної діяльності мільйонів людей: перший – централізоване керівництво, що пов'язане з примусом (такими є методи армії та сучасної тоталітарної держави); другий – це добровільне співробітництво індивідів. Це – метод, яким користується ринок.⁶

Можливість координації через добровільну співпрацю ґрунтується на елементарній тезі, хоча і достатньо дискусійній: з економічної угоди мають користь дві сторони – у тому випадку, що ця угода є добровільним і повністю усвідомленим актом кожної із сторін. Тому торговий обмін може забезпечити координацію без примусу. «Робочою моделлю суспільства, організованого за посередництва добровільного взаємообміну, є приватнопідприємницька ринкова економіка, тобто, те, що ми назвали ґрунтованим на вільній конкуренції капіталізмом», – зазначає М. Фрідман.⁷ У найпростішій формі таке суспільство складається з низки самостійних приватних господарств. Кожне з цих господарств використовує наявні ресурси для виробництва товарів та послуг, яке воно обмінює на товари та послуги, вироблені іншими господарствами, здійснюючи це на умовах, взаємоприйнятних для обох сторін, що беруть участь в угоді.

Таким чином, господарство отримує можливість задовольняти свої потреби в опосередкований спосіб, виробляючи товари для свого власного користування. Оскільки у господарства завжди є альтернативний вихід – виробляти прямо для себе – у нього немає потреби вступати в обмін, якщо воно нічого на ньому не виграє. Тому, якщо обидві сторони нічого не виграють від обміну, він не відбудеться. «Так співробітництво стає можливим без

⁶ Фрідман М., Хайек Ф. «О свободе». – Минск: ПОЛИФАКТ-РЕФЕРЕНДУМ, 1990. – С. 14.

⁷ Там само. – С. 14.

примусу», – пише М. Фрідман. – «...Головною особливістю ринкового методу здійснення координації вичерпно проявляється в простій ринковій економіці, в якій немає ні підприємств, ні грошей. Як у цій простій моделі, так і в складній ринковій економіці, що використовує підприємства і гроші, кооперація є строго індивідуальною і добровільною за умови, що (а) підприємства приватні, так що кінцевими сторонами, що домовляються, є індивіди, і що (б) індивіди володіють повною свободою вступати в кожну конкретну угоду, так що всі операції суто добровільні. Найголовніше – це забезпечити правозаконність, аби не припуститися фізичного примусу одного індивіда іншим і дотримання добровільно укладених контрактів...».⁸

Допоки зберігається реальна свобода взаємообміну, головна особливість ринкової організації економічної діяльності полягає в тому, що у більшості випадків вона не дозволяє одній особі втручатися в діяльність іншої. Споживача убезпечує від примусу з боку продавця наявність інших продавців, з якими він може вступити в угоду. Продавця огорожує від примусу з боку споживача наявність інших споживачів, яким він може продати свій товар. Працюючий за наймом убезпечений від примусу з боку роботодавця наявністю інших роботодавців, до яких він може найнятися, і т. п. І ринок робить усе це безпристрастно і без будь-якої центральної влади. «Вільна економіка дає людям те, що вони хочуть, а не те, що вони мусять хотіти, як вважає якась група. За більшістю доведень проти вільного ринку лежить невіра в саму свободу», – зауважує Фрідман⁹.

Отже, ринок надає економічну свободу. Політична свобода означає відсутність примусу одних людей над іншими. Основною загрозою для свободи є сила примусу, незалежно від того, чи перебуває вона в руках монарха, диктатора, олігархії, чи миттєво існуючої більшості. Збереження свободи вимагає максимально можливого усунення такої концентрації влади та роззосередження і розпилення тієї влади, усунути яку не уявляється можливим. Вилучаючи організацію економічної діяльності з-під контролю політичної влади, ринок усуває джерело влади, що примушує. Він дозволяє економічній могутності зробитися обмежувачем політичної влади, а не її зміцнювачем. Якщо економічна влада перебуває не в тих же руках, що і політична, вона може послугувати обмежуючою протидією політичній владі. Як доказ істинності даної тези, М. Фрідман приводить влучний приклад, що ілюструє, як дія ринку сприяє збереженню політичної свободи¹⁰.

⁸ Фрідман М., Хайек Ф. «О свободе». – Минск: ПОЛИФАКТ-РЕФЕРЕНДУМ, 1990. – С. 15-16.

⁹ Там само. – С. 16.

¹⁰ Там само. – С. 18-21.

Однією з характерних особливостей сучасного суспільства, є, зрозуміло, свобода індивіда відстоювати та відкрито пропагувати радикальні зміни в суспільній структурі – допоки його агітація обмежується переконанням і не виливається в застосування насильницьких дій та інших видів примусу. Знаменням існуючої у капіталістичному суспільстві політичної свободи слугує те, що люди можуть відкрито закликати до соціалізму та борються за нього. Точно так політична свобода в соціалістичному суспільстві вимагала б, щоб люди були б вільні агітувати за введення капіталізму. Як можна було б зберегти та захистити свободу агітації за капіталізм в соціалістичному суспільстві?

Аби людина могла за щось агітувати, спочатку вона повинна мати можливість заробляти на життя. Це вже стає проблемою у суспільстві соціалістичному, оскільки там всі робочі місця перебувають під прямим контролем соціалістичної влади. Щоб соціалістичне суспільство дозволило особам, що перебувають у нього на службі, пропагувати політичний курс, що є прямо протилежним його офіційній доктрині, потрібен був би акт самовідречення, здійснити який зовсім непросто (як демонструє післявоєнний досвід США, коли постало питання про «благонадійність» урядових службовців).

Але припустимо, говорить Фрідман, що цей акт самовідречення все ж стався. Щоб пропаганда капіталізму мала хоч якийсь сенс, прибічники його якось мусять фінансувати свою діяльність: їм потрібно буде влаштовувати мітинги, друкувати брошури, сплачувати за радіопередачі, випускати газети та журнали тощо. Виникає запитання: звідки їм брати гроші? За умов соціалізму можуть бути і напевне виявляться люди з великим прибутком, можливо, володіючі навіть крупним капіталом у вигляді державних облігацій тощо, однак, за необхідністю, це будуть урядові високопосадовці. Можна ще уявити, що дрібний чиновник буде відкрито пропагувати капіталізм у соціалістичній країні і тим не менш втримуватися на роботі. Важко, однак, уявити, що таку «підrivну» діяльність фінансували б при соціалізмі великі начальники.

Отримати великі кошти можна буде лише шляхом збирання невеликих сум з великої кількості дрібних чиновників. Але це не рішення. Щоби скористатися цим джерелом, зазначає М. Фрідман, потрібно, щоб багато хто був переконаний у вашій правоті, тоді як проблема, що перед вами стоїть, якраз полягає у фінансуванні кампанії, спрямованої на їх переконання. Радикальні кампанії в капіталістичних країнах таким чином ніколи не фінансувалися. Їх, як правило, підтримували декілька багатих людей, яких вдалося переконати: Фредерік Вандельбірד Фільд, Аніта Маккормік Блейн або Корлісс

Ламонт, якщо називати нещодавно згадувані імена, або Ф. Енгельс, якщо заглибитися в минуле. У суспільстві капіталістичному потрібно лише переконати декілька багатіїв, щоб заручитися засобами на пропаганду якої завгодно ідеї, нехай навіть найнезвичайнішої, і таких людей, таких незалежних джерел підтримки, є немало. Загалом: не обов'язково навіть переконувати людей чи фінансові установи, що володіють відповідними фондами, в розумності ідей, які маєте намір пропагувати. Потрібно лише переконати їх в тому, що ваша пропаганда буде мати фінансовий успіх, що відповідна газета, журнал, книга чи нове підприємство виявиться прибутковим. Видавець, що серйозно ставиться до конкуренції, наприклад, не може дозволити друкувати лише те, з чим він особисто погоджується; він має керуватися лише одним критерієм: чи є великою вірогідність того, що ринок виявиться достатньо широким, аби забезпечити задовільний прибуток на вкладений капітал.

Таким чином, ринок розриває порочне коло і в кінцевому підсумку дозволяє фінансувати подібні заходи невеликими сумами, зібраними з багатьох людей, без того, щоб їх спершу переконувати. У соціалістичному суспільстві такої можливості немає: там одна лише всемогутня держава, робить висновок М. Фрідман.¹¹

Якщо припустити, що соціалістичний уряд все ж усвідомлює дану проблему і складається з людей, що виступають за збереження свободи, чи здатен він виділити на це кошти? Можливо; але не зрозуміло, яким чином. Він може заснувати адміністративний орган по субсидуванню підривної пропаганди. Але як йому вирішити, кого саме слід підтримувати? Якщо він стане давати всім, хто попросить, він скоріш за все опиниться без грошей, бо соціалізм не в змозі скасувати елементарний економічний закон, відповідно до якого достатньо висока ціна породжує достатньо високу пропозицію. Зробіть агітацію радикальних поглядів достатньо фінансово привабливою, і від агітаторів відбою не буде.

Але це ще не все. У вільному ринковому суспільстві достатньо мати кошти. Постачальники паперу так само готові продати його газеті *Дейлі уоркер*, як і *Уолл-Стріт джорнел*. У соціалістичному суспільстві лише одних грошей буде замало. Гіпотетичному прибічнику капіталізму потрібно буде вмовити державну паперову фабрику продати йому папір, державну типографію – надрукувати брошури, державне поштове відділення – розіслати їх, державне відомство – надати йому залу для виступів тощо.

Можливо, існує якийсь спосіб подолання усіх цих труднощів та збереження свободи в соціалістичному

¹¹ Фрідман М., Хайек Ф. «О свободе». – Минск: ПОЛИФАКТ-РЕФЕРЕНДУМ, 1990. – С. 20.

суспільстві. Не можна стверджувати, що це цілком неможливо. Ясно, однак, що створення інститутів, які практично забезпечать можливість інакодумства, пов'язане зі значними труднощами. Наскільки мені відомо, зауважує Фрідман, ніхто з тих, хто виступав за соціалізм і водночас за свободу, належним чином не брався за вирішення даної проблеми. Чи хоча б здійснював спроби серйозно розробляти інститути, які забезпечили б існування свободи при соціалізмі. Зате цілком ясно, що свободі сприяє ринкове капіталістичне суспільство.

Аби бути більш переконливим, М. Фрідман приводить ще низку влучних прикладів практичного втілення згаданого вище абстрактного принципу.¹² Перший приклад – те, що трапилося з Вінстоном Черчиллем. З 1933 року й до початку II Світової війни Черчиллю не дозволяли виступити по англійському радію, яке було, зрозуміло, урядовою монополією під адміністративним контролем Британської радіомовної корпорації. При цьому він був одним з поважних громадян своєї країни, членом парламенту, колишнім міністром, що відчайдушно намагався усіма доступними засобами переконати своїх співвітчизників вжити заходи по попередженню загрози з боку гітлерівської Німеччини. Йому не дозволяли звернутися по радію до англійського народу, оскільки Бі-Бі-Сі було урядовою монополією, а його погляди уявлялись надто «спірними».

Інший приклад демонструють США, і стосується він т.зв. Голлівудського чорного списку.¹³ Останній був актом несвободи, оскільки являв собою змову з використанням засобів примусу з метою попередження добровільної асоціації. Він не спрацював саме тому, що ринок зробив збереження чорного списку дороговартісним. Комерційний інтерес, та обставина, що у голів підприємств є стимул – заробляти якомога більше грошей – захистив свободу осіб, що потрапили до чорного списку, надавши їм іншу роботу та давши людям стимул їх винаймати. Якби Голлівуд і кінопромисловість були б держпідприємствами, важко собі уявити, що «Голлівудська десятка» чи аналогічна група людей знайшли б собі роботу, слушно зауважує М. Фрідман.

Ще один приклад тієї ролі, яку ринок відіграє у справі збереження політичної свободи, стосується досвіду з

¹² Фрідман М., Хайек Ф. «О свободе». – Минск: ПОЛИФАКТ-РЕФЕРЕНДУМ, 1990. – С. 21 – 24.

¹³ Голлівудський чорний список – це т.зв. «Голлівудська десятка» сценаристів, які відмовилися давати свідчення на слуханнях 1947 року з приводу комуністичного проникнення в кінопромисловість. Академія кіномистецтва заборонила комуністам, а також тим, хто посилався на П'яту поправку (П'ята поправка в Конституції США проголошує, що ніхто не зобов'язаний надавати в суді свідчення проти самого себе), брати участь у конкурсі на отримання премії «Оскар».

маккартизмом¹⁴. Головним прихистком для тих, хто постраждав від цієї політики, стала приватноринкова економіка, в межах якої ці люди могли заробити собі на хліб. М. Фрідман відмічає, що непропорційно велика група цих осіб пішла, судячи з усього, в сектори економіки з найбільшою конкуренцією, – дрібний бізнес, торгівлю, фермерство, – де ринок найбільш близько підходить до ідеального вільного ринку. Адже, купуючи хліб, ніхто не знає, хто виростив для нього пшеницю: комуніст чи республіканець, конституціоналіст чи фашист, або, врешті-решт, негр чи білий. На глибоке переконання Фрідмана, цим ілюструється те, як безособовий ринок відокремлює економічну діяльність від політичних поглядів та захищає людей від дискримінації в їх економічній діяльності з причин, що не мають ніякого відношення до їх праці, – незалежно від того, чи будуть пов'язані ці причини з їх політичними поглядами чи кольором шкіри.

У роботі «Могутня рука ринку» М. Фрідман на прикладі аналізу найбільшої економічної системи, ґрунтованої на директивному методі управління, якою був СРСР, переконливо доводить, що «...на кожній сходинці економічної діяльності в цій країні – іноді легально, а іноді і нелегально – вступає в силу й діє принцип добровільного співробітництва, характерний для ринкових відносин. Так само, як жодне суспільство не здатне існувати, спираючись винятково на директивний метод, так жодне суспільство не здатне керуватися виключно принципами добровільного співробітництва. Кожному суспільству притаманні певні елементи наказового методу, що набувають найрізноманітніших форм. Вони можуть бути сформульовані явно й однозначно (наприклад, обов'язкова військова повинність, заборона купівлі-продажу героїну чи штучних замінників цукру, судові постанови), або ж бути такими витонченими, як збільшення податків на тютюнові вироби з метою зменшення кількості тих, хто палить...»¹⁵. Дуже важливо при цьому, зауважує Фрідман, в якій пропорції співіснують ці два чинники: чи проявляється елемент добровільного обміну в основному в «підпільній» діяльності, що квітне за рахунок жорсткості домінуючого директивного методу, або ж принцип добровільного обміну є основним принципом організації суспільства і доповнюється більшою чи меншою мірою елементами примусу.

¹⁴ Маккартизм – явище, що було притаманним внутрішній політиці США в період з 1950 по 1954 роки і пов'язане з діяльністю сенатора Д. Р. Маккарті; сутність маккартизму – протидія й боротьба з комуністичним проникненням та шпигунством на користь СРСР, здебільшого, в апараті влади й серед інтелектуальної еліти, у переслідуванні осіб з ліберальними переконаннями.

¹⁵ Фрідман М., Хайек Ф. «О свободе». – Минск: ПОЛИФАКТ-РЕФЕРЕНДУМ, 1990. – С. 27.

Важко не погодитися з М. Фрідманом, що «...економіка, ґрунтована на принципі добровільного обміну, є запорукою процвітання та свободи. При такій економіці потенціал у сфері цих двох областей може і не бути реалізований повністю, але нам не відомий приклад суспільства, що досягнуло процвітання та свободи за умов, коли принцип добровільного обміну не був би основним принципом його організації.»¹⁶ Зрозуміло, варто додати, що добровільний обмін не є достатньою умовою для процвітання та свободи; принаймні, це поки що засвідчує історія. Багато суспільств, ґрунтованих на принципі добровільного обміну, не досягли ні процвітання, ні свободи, хоча і в тому, і в іншому відношенні вони перебувають далеко попереду суспільств, що являють собою авторитарні соціальні структури. Однак, добровільний обмін є для процвітання та свободи умовою *необхідною*.¹⁷

Якою ж є роль уряду в системі, ґрунтованій на принципі добровільного обміну та співробітництва? Яка роль має бути відведена уряду в суспільстві, члени якого – як особистості, сім'ї, члени добровільних об'єднань і громадяни організованої держави – прагнуть б досягти максимально можливої свободи вибору різних можливостей? Нелегко відповісти на це запитання краще, зазначає Фрідман, аніж це зробив два століття тому Адам Сміт: «Таким чином, оскільки зовсім відпадають усі системи переваги чи утисків, вочевидь залишається і сама по собі утверджується проста й нехитра система природної свободи. Кожній людині, допоки вона не порушує законів справедливості, надається абсолютно вільно на власний розсуд дбати про свої інтереси і вступати у конкуренцію своєю працею і капіталом з працею і капіталом будь-якої іншої особи або навіть цілого стану. Государ абсолютно звільняється від обов'язку, при виконанні якого він завжди буде піддаватися численним заблудженням і оманам, і належне виконання якого недоступне ніякій людській мудрості чи знанню, – від обов'язку керувати працею приватних осіб і спрямовувати її до занять, найбільш відповідним інтересам суспільства. Згідно із системою природної свободи, державцю належить виконувати лише три обов'язки: ... по-перше, обов'язок оберігати суспільство від насилля та вторгнення інших незалежних суспільств; по-друге, обов'язок оберігати, мірою можливостей, кожного члена суспільства від несправедливості та пригнічення з боку інших його членів, або обов'язок встановити суворе та

¹⁶ Прекрасним сучасним прикладом суспільства з обмеженою відповідальністю держави та вільним ринком, на думку М. Фрідмана, є Гонконг. Проте найвидатнішими його прикладами в історії людства постають, на його думку, Японія, Великобританія та США кінця ХІХ століття. (Див. Фрідман М., Хайек Ф. «О свободе». – Минск: ПОЛИФАКТ-РЕФЕРЕНДУМ, 1990. – С. 63).

¹⁷ Фрідман М., Хайек Ф. «О свободе». – Минск: ПОЛИФАКТ-РЕФЕРЕНДУМ, 1990. – С. 30.

безпристрасне здійснення правосуддя; по-третє, обов'язок створювати та утримувати певні громадські установи, створення та утримання яких не може бути в інтересах ніяких окремих осіб чи невеликих груп, оскільки прибуток від них ніколи не зможе окупити витрати будь-якої окремої особи чи невеликих груп осіб, хоча, зазвичай, вони і зможуть з лишком окупитися великому суспільству».¹⁸

Осмислюючи обов'язки держави (державця), Фрідман зауважує, що перші два з них є чіткими і недвозначними: це захист членів суспільства від примусу з боку своїх громадян чи ззовні. Адже, якщо ми не захищені від примусу, то ми не володіємо реальною свободою вибору. Але при цьому «...одне із найважливіших завдань у справі побудови і збереження вільного суспільства полягає саме в тому, щоби віднайти спосіб забезпечити таке становище, коли повноваження застосовувати насилля, які надані державі для того, щоб захищати свободу, залишаються в межах саме цієї функції і не перетворюються в загрозу самій, власне, свободі».¹⁹

Будь-яка добровільна угода, що відрізняється хоча б якоюсь складністю чи поширюється хоча б на якийсь тривалий проміжок часу, може стати джерелом двозначних тлумачень. Тому важливою є роль держави як посередника, що передбачає встановлення загальних правил, які сприяють спрощенню та розвитку механізмів добровільного обміну – своєрідних «правил гри» у сфері економічних та соціальних відносин, в якій беруть участь громадяни вільного суспільства. Однак, будь-яке посилення влади уряду, з якою б метою воно не здійснювалося, збільшує загрозу того, що уряд, замість того, щоб слугувати більшості громадян, може перетворитися у знаряддя, за допомогою якого декотрі з них зможуть збагачуватися за рахунок інших.

Урок, який необхідно винести із фактів зловживання третім обов'язком уряду перед суспільством, сформульованим А. Смітом, полягає в тому, що т.зв. «тягар доведення» корисності втручання держави в діяльність вільного ринку лежить на тих, хто його пропонує. «Ми маємо запровадити на практиці, – пише М. Фрідман, – систематичне проведення аналізу результатів і витрат для будь-якого урядового заходу, пропонованого у сфері економіки, і щоразу вимагати, щоб у загальному балансі перші явно переважували другі. Лише після цього даний захід може бути схвалено».²⁰

Отже, М. Фрідман зазначає, що існування вільного ринку не знімає необхідності уряду. Навпаки, уряд потрібен і як форум для визначення «правил гри», і як арбітр, що

¹⁸ Фрідман М., Хайек Ф. «О свободе». – Минск: ПОЛИФАКТ-РЕФЕРЕНДУМ, 1990. – С. 53–54.

¹⁹ Там само. – С. 54–55.

²⁰ Там само. – С. 60.

тлумачить установлені правила і забезпечує їх дотримання. Проте ринок різко звужує коло питань, які потрібно вирішувати політичними засобами, і таким чином зводить до мінімуму необхідність прямої урядової участі у грі.²¹

В унісон з М. Фрідманом щодо негативної ролі в суспільстві, в економіці зокрема, надмірного розширення державної влади висловлюється і Ф. Хайєк. Він пише: «...В останні роки існування республіки і в перші століття імперії Рим, що управлявся сенаторами, інтереси яких були зазвичай тісно пов'язані з комерційною діяльністю, явив світові прообраз приватного права, ґрунтованого на понятті індивідуалізованої власності в її найбільш абсолютній формі. Падіння та остаточний крах першого у світі розширеного порядку сталися тільки тоді, коли центральна влада в Римі почала наполегливо витісняти вільну ініціативу».²²

У цих міркуваннях Хайєка відображається ключова ідея, якій присвячена дана наукова стаття: ідея залежності політичної свободи у суспільстві від економічної свободи, ґрунтованої на вільній підприємницькій ініціативі громадян. Знищення або нівелювання економічної свободи за необхідністю призводить до знищення або нівелювання свободи політичної. Далі Ф. Хайєк продовжує: «...Така послідовність подій повторювалася потім знову і знову: цивілізація може поширюватися, але, ймовірно, не може сильно просуватися вперед за правління, що відбирає у громадян і бере на себе керівництво повсякденними справами. ...Уряди, що здатні захищати індивідів від насилля своїх же громадян, роблять можливим розвиток все більш складного порядку, ґрунтованого на спонтанному та добровільному співробітництві. Однак рано чи пізно з'являється тенденція зловживати цією владою, пригнічуючи свободу, яку раніш захищали, нав'язуючи свою як наче більшу мудрість і не дозволяючи «суспільним інститутам розвиватися хаотично» (якщо скористатися виразом, який я зустрів у статті «Соціальна інженерія» у словнику Fontana/Harper Dictionary of Modern Thought, 1977)».²³

Із теорії Хайєка випливає, що втручання держави у свободу контрактних угод (контрактів) призводить до економічних неузгодженостей та втрат, так як сигнали (ринкові ціни), що надсилаються замовником і повідомляють агентам потрібну їм для прийняття рішень інформацію, спотворюються іншим, більш потужним джерелом – державним апаратом. Особливо шкідливим є оперативне державне втручання. У цьому випадку ринковим агентам

²¹ Фрідман М., Хайєк Ф. «О свободе». – Минск: ПОЛИФАКТ-РЕФЕРЕНДУМ, 1990. – С.16-17.

²² Фридрих Август фон Хайек. Пагубная самонадеянность. Ошибки социализма. Пер. с англ. - М.: Изд-во «Новости» при участии изд-ва «Catallaxy», 1992. – С. 58.

²³ Там само. – С. 58–59.

майже неможливо розпізнати правдиву ринкову інформацію у супроводжуючому її державному «шумові», і ринок дезорганізується.²⁴

Хайек вважає, що держава виконує, насамперед, функцію охорони порядку; крім цього, виконує також функції, необхідні для існування суспільства, в тих випадках, коли вони недостатньо винагороджуються і не можуть забезпечуватися ринком.²⁵

Розмірковуючи над взаємозв'язком планування та тоталітаризму, Ф. Хайек зазначає, що із колективістського економічного планування витікає практично тотальний контроль над особистим та суспільним життям²⁶, що, цілком зрозуміло, унеможлиблює існування політичної свободи в суспільстві.

Отже, проблема взаємовідношення між політичною та економічною свободами, складна діалектика взаємозв'язку між ними постає важливим аспектом учень М. Фрідмана та Ф. Хайєка. Досліджуючи дану проблему, видатні економісти переконливо, спираючись, подекуди, на історичний досвід людства, обґрунтовують думку про необхідність побудови економічного устрою, ґрунтованого на принципі добровільного співробітництва (яким є капіталізм), мінімального втручання уряду (держави) в економічне життя суспільства та розвитку системи вільної конкуренції, що здатна «оздоровлювати» економіку, «очищуючи» її від нежиттєздатних, недієвих суб'єктів та форм господарської діяльності. Отже, свобода, зокрема, й політична, безпосередньо пов'язана з типом економічного устрою: чим більш вільною є економіка, тим більш політично вільним стає суспільство. А оскільки абсолютно очевидно, що політична свобода сама по собі є найважливішою складовою загальної свободи – однієї з вищих моральних цінностей людства, то є підстави констатувати існування взаємозв'язку між економікою та мораллю як суспільними феноменами.

Завершити дану наукову статтю хотілося б проникливими словами М. Фрідмана: «...Наше суспільство таке, яким ми його робимо. Ми самі можемо визначити форму і структуру наших суспільних інститутів... ніщо не може перешкодити нам (якщо ми дійсно цього хочемо) в побудові суспільства, що спирається в організації економічних та інших видів

²⁴ Фридрих А.Хайек. Частные деньги. – М.: Изд-во Института Национальной Модели Экономики. 1996. – 240 с.

²⁵ Гаек Ф. А. Конституція свободи / Ф.А.Гаек; [пер. з англ. М.Олійник, А.Королишина]. – Львів: Літопис, 2002. – 556 с.

²⁶ Хайек Ф. фон. Дорога к рабству. – М.: Новое издательство, 2005. – С.105 – 108. Арон, хоч і визнавав, що ідеї Хайєка ще не стали предметом серйозного дослідження, висловив сумніви щодо його тези про взаємозв'язок планування і тоталітаризму; див.: Арон, 1976, pp. 118-119ff.

діяльності насамперед на принцип добровільного співробітництва. Тільки від нас самих залежить створення такого суспільства, яке охороняє та розширює свободу людської особистості, не допускає надмірного розширення влади держави та слідує за тим, щоб уряд завжди залишався слугою народу і не перетворювався в його господаря».²⁷

Lyudmyla Severyn-Mrachkovska, Phd in Philosophy, Associate Professor at the Philosophy Department of the Kyiv National Economic University named after Vadym Hetman

THE RELATIONSHIP BETWEEN ECONOMIC AND POLITICAL FREEDOMS IN WORKS OF M. FRIEDMAN AND F. HAYEK

In the article on the works of the leading foreign economists of the twentieth century. M.Friedman and F.Hayek, the interrelationship between economic and political freedoms is considered - the problem that belongs to the adjacent problem field of economic science, the philosophy of economics and political science. Classics of economic thought make a well-founded conclusion that economic freedom, based on voluntary cooperation and a system of free competition with minimal intervention by the government (state), is a necessary means for achieving political freedom.

It is noted that the recourse to the classical experience of analyzing the above problem will allow to outline more clearly the theoretical principles of economic and political reform that are taking place in our country. It is concluded that the problem of the interconnection between economic and political freedoms is an important aspect of a wider philosophical problem, namely, the problem of the interaction between the economy and morality.

Key words: M.Friedman, F.Hayek, economic freedom, political freedom, voluntary cooperation, government.

References

1. Friedman M., Hayek F.A. *On Freedom* [Russian edition: Fridman M., Hajek F. «O svobode». – Minsk: POLIFAKT-REFERENDUM, 1990.]
2. Hayek F.A. *The Constitution of Liberty* [Ukrainian edition: Haiek F. A. Konstytutsiia svobody / F.A.Haiek; per. z anhl. M.Oliinyk, A.Korolyshyna. – Lviv: Litopys, 2002. – 556s.]
3. Hayek F.A. *Denationalisation of money* [Russian edition: Fridrih A.Hajek. CHastnye den'gi. – M.: Izd-vo Instituta Nacional'noj Modeli EHkonomiki, 1996. - 240 s.]
4. Hayek F.A. *The Fatal Conceit. The Errors of Socialism* [Russian edition: Fridrih Avgust fon Hajek. Pagubnaya samonadeyannost'. Oshibki socializma. Per. s angl. - M.: Izd-vo «Novosti» pri uchastii izd-va «Catallaxy», 1992.]
5. Hayek F.A. *The Road to Serfdom* [Russian edition: Hajek F. fon. Doroga k rabstvu. – M.: Novoe izdatel'stvo, 2005.]

Стаття надійшла 29. 12. 2017

²⁷ Фридман М., Хайек Ф. «О свободе». – Минск: ПОЛИФАКТ-РЕФЕРЕНДУМ, 1990. – С. 67–68.